

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Volume: 3 Issue: 12 Summer 2010

OSMANLI'DA ZAMANI ANLAMAK: “Duvar Takvimlerinin Basım ve Yayımı Üzerine Bazı Bilgiler”

TO UNDERSTAND THE TIME IN OTTOMAN: “Some Information About the Printing and Issuing of the Wall Calendars”

Ahmet YÜKSEL*

Özet

Matbaanın; Osmanlı ülkesinde emeklemeye başlamasından düşe kalka 19.asrın başlarına kadar gelmesi ve bundan sonra ayakları üzerinde durabilmesiyle birlikte, sanki 200 yıllık ertelenişin acısını çıkarırcasına ülke içerisinde bir basım-yayım patlamasının yaşandığı hep söylenile gelmiştir. Kitaplar, gazeteler ve dergiler artık günlük hayatın vazgeçilmez bir ögesi olma yolunda hızla ilerlerken, zaten günlük hayatın rehberi olan, fakat durması gereken noktada henüz yer edememiş olan duvar takvimleri de yüzyılın ortalarından itibaren hak ettikleri yere asılmaya başlanacaktır. İşte bu çalışma Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen vesikalar ışığında; basımcısı, basım yeri, basılamama veya toplatılma nedeni, muhteviyatı ve biçimsel özellikleri gibi açılardan hep bir çeşitlilik arz eden duvar takvimlerinin 20.yüzyılın başlarında Osmanlı ülkesindeki seyirlerinin kısa bir hikâyesini sunmak gayesindedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Duvar Takvimleri, Basım, Yayım.

Abstract

It has always being said that from the starting to crawl of the printing house in the Ottoman country to coming to the beginning of the 19th century with tottery and then standing on its foots, a printing-issuing explosion was lived in the country as if revenging of delaying of 200 years. While books, newspapers and journals were advancing speedly to become the undispensible matter of the daily life, the wall calendars, which were in fact the guide of the daily life but had not took its set on the place in which it must be, were started to be hung to the places they deserved from the middles of the century. This study in the light of the documentaries obtained from The Prime Minister's Ottoman Archive has the aim to present a short story of the journey of the calendars that have different kinds with regard to their printer, the printing place, the causes of printing or unprinting, content and the attributes of shape in the beginning of the 20th century.

Key Words: Ottoman, The Wall Calendars, Printing, Issuing.

Osmanlılarda Takvimciliğin Tarihî Gelişimi

Osmanlıların ilk yıllarından itibaren devletin resmî takvimlerini hazırlama işi müneccimbaşlarının¹ sorumluluğuna bırakılmıştır. Müneccimbaşların yanında, onların yardımcıları konumunda bulunan müneccim-i sâni (ikinci müneccim) ve diğer müneccimler de saraya takvim takdim etmişlerdir.

* Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Araştırma Görevlisi.

¹ "Müneccimbaşlar", Osmanlı devlet teşkilatı içinde yer alan ve her sene düzenli olarak takvim hazırlayan kimselerdir. Osmanlı tarihinde padişah cülûsu, velâdet (doğum), harp ilanı, ordunun hareketi, sadrazamlara mühür verilmesi, denize gemi indirilmesi, sultan düğünü ve saire hep birinci veya ikinci müneccimin tertip etlikleri zayıçe üzerine seçilen bir eşref saatte icra olunmuştur. Müneccimbaşlık ve müneccimbaşlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: 369,374; Salim Ayduz (1994). *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşlık ve Müneccimbaşlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Takvimler, Zîc adı verilen astronomi almanaklarında bulunan verilere dayanılarak hazırlanmıştır.² Münecimbaşı, takvimini hususî bir risale şeklinde ve muhtelif renkli kalemlerle cetveller halinde hazırlar ve bu nüshayı padişaha takdim ederdi. Takvimler daha sonra kâtipler tarafından çoğaltılarak ileri gelen devlet adamlarına ve yakınlarına ücret karşılığı dağıtıldı. 19.asrın başlarından itibaren matbaanın yaygınlaşmasıyla³ basımı artan takvimler isteyen kişilere ücret karşılığı dağıtılmaya başlanmıştır (Aydüz, 2000: 132-144).

Kimi araştırmacılar Türkiye’de modern anlamda takvimin tarihini, Mart 1873’e kadar uzanan Ebüzziya takvimleri ve dolayısıyla Ebüzziya Tevfik Bey’le⁴ başlatırken, kimileri Naci Kasım tarafından hazırlanan Saatli Maarif Takvimi’nin⁵ -ilk baskısının ne zaman yapıldığı tam olarak kestirilemeye de- Ebüzziya takviminden daha önce çıkarılmış⁶ olduğu iddiasındadırlar. İddialar bir yana, anlaşılan o ki; önceleri saray ve devlet ileri gelenleri için sınırlı sayıda hazırlanıp, törenlerle teslim olunan takvimler, 19.yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı toplumsal hayatının yeni üyelerinden birisi olmuştur. Hem çok fazla ileri gelmesine gerek duyulmayan şahıs ve aileler için, hem de törensiz. Nihayet azınlıkların da bu işe el atmasıyla, duvar takvimleri sayesinde Osmanlı’nın imparatorluk yelpazesi -dilsel açıdan- belki son defa, fakat en canlı şekliyle bir kez daha açılmıştır. Makaslamalar bir tarafa bırakılacak olursa, imparatorluk tarihi boyunca duvar takvimlerinden başka 7 farklı dilde yapılan kaç neşriyat vardır? Türkçe, Fransızca, Ermenice, Rumca, İbranice, Bulgarca... Bunlar tamam. Pek yadırganmaz. Peki ya İspanyolca? Serviçen Matbaası Müdürü Arakel Sıvacıyan Efendi, 1904 miladî yılı için Türkçe, Rumca, Ermenice, İbranice ve Fransızcanın yanında neden bir de İspanyolca duvar takvimi hazırlama lüzumu hissetmişti? Üstelik İspanyolca imparatorluk yelpazesine -yine dilsel açıdan- tanıklık da edemezdi. Belli ki Galata ve Beyoğlu’ndaki İspanyol iş adamları ve ailelerini düşünmüştü. Ya da İspanya’daki tanıdıklarına birer yeni yıl hediyesi hazırlamıştı, ama eskiyen yılın hüznünü hatırlatmak eğiliminde hiç olmamıştı. Yoksa gayesi Türk matbaacılarına inat matbaasının kültürel seviyesini mi ifşa etmekte? Hangi düşünceler içerisindeydi, anlamak güç. Son ve olası olmayan ihtimal; takvimini inceleyen teftiş ve muayene heyeti⁷ üyelerinden İshak Bey’in İspanyolcasını zinde tutma düşüncesindeydi. Bunu kestirmek zor olsa da İshak Bey Arakel’in duvar takvimini zorlanmadan incelemişti. Aynı kolaylıkla da bazı bölümleri düzeltildikten sonra takvimin neşrolunabileceğine dair kararını vermişti (BOA, MF.MKT, 717/38; 10 Rebiyülâhir 1321/6 Temmuz 1903).

Fincancılar Yokuşu’nda Amerikan Hanı’ndaki dükkânında matbaacılık mesleğiyle meşgul olan Agop Matosyan Efendi’nin 1908 miladî yılı için tertip ettiği duvar takvimi de çok dilliliğe katkı ve başına gelenler açısından ayrı bir parantezde bahsedilmeye değerdir. Matosyan Efendi, hazırladığı duvar takvimini yayınlamak için gerekli olan ruhsatnameyi alabilmek amacıyla 30 Mart 1907 tarihinde Maarif Nezareti tarafına takdim ettiği arzuhalinde; takvimini Türkçe, Ermenice, Rumca, Fransızca ve Bulgarcanın yanında bir de İsveççe olmak üzere toplam altı dilde hazırlamış olduğunu beyan etmiştir. Ancak ne gariptir ki takvimin incelenmesi sırasında teftiş ve muayene heyetince İsveççe nüshaya hiç temas olunmamıştır. Velhasıl İsveççe (اسويج) olmuştur İbranice (עברית). Üstelik İbranice ve Bulgarca basımından vazgeçilmiş olduğuna, yani takvimin sadece dört lisandan ibaret olarak

² Osmanlı Devleti’nin resmi takvimi demek olan Münecimbaşı takvimleri; en başından, 1452’den beri, hemen 450 yıl süresince, Celali takvimi şeklinde düzenlenmiş bulunmaktadır. Bunlarda, 12 ayın her biri 30 gün çektirilir ve her ay için bir sayfa ayrılır. Bkz.A.Necati Akgür (1999). “Rumi ve Miladî Takvimler-X”, *Toplumsal Tarih*, S.68, İstanbul: 54.

³ Başta mühendishane olmak üzere bazı kurumlar kendi matbaalarına sahip oldukları gibi gazete neşriyatının başlaması ile de resmî matbaaların yanında özel matbaalar da faaliyete geçmiştir Bkz. Hidayet Nuhoglu (2002). “Osmanlı Matbaacılığı”, *Türkler*, XIV, Ankara: 928. 1883 tarihinde İstanbul’da 54 adet matbaa mevcutken; 1908 tarihli Devlet salnamesinde göre bu sayı 99’a çıkmıştır. Bkz. Server Rifat İskit (2000). *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Ankara: 72, 81.

⁴ Takvimciliğin yanında, hatta daha da öncelikli olarak gazetecilik, matbaacılık ve yayıncılıkla uğraşmış ve tanınmış bir aile olan Ebüzziya ailesinin bütün fertleri, Ebüzziya Tevfik’ten başlayarak diğer yayıncılık faaliyetleriyle birlikte, takvimin de Türkiye’deki serüveninde önemli roller oynamışlardır. Ebüzziya Tevfik Bey’in, 1873-1900 arasında yayımladığı salname, nevsal ve takvimlerin toplamı 22 cilt olarak tespit olunmuştur. Ebüzziya takvimleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ö.Faruk Şerifoğlu (2000). “Unutulmaz Efsane! “1873-1969 Ebüzziya Takvimleri”, *Cogito*, S.22, İstanbul: s.145-152; Alim Gür (1990). *Ebüzziya Tevfik’in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: 351-353.

⁵ İncelenen dönemde farklı şahıslar da saatli duvar takvimleri hazırlanmış ve bastırılmıştır. Mahmud Bey Matbaası Müdürü İhsan Bey de bu şahıslardan biridir. Nitekim İhsan Bey, Maarif Nezareti’ne sunduğu arzuhallerinde; “*Saatli Duvar Takvimi*” ismini verdiği takvimin 8-10 seneden beri kendisi tarafından hazırlanıp, basıldığından bahsetmişti (BOA, MF.MKT, 882/7; 14 Recep 1323/14 Eylül 1905; 951/56; 14 Recep 1324/3 Eylül 1906; 794/48; 22 Cemaziyellevvel 1322/4 Ağustos 1904; 743/57; 29 Recep 1321/21 Ekim 1903).

⁶ İlk Türk yayıncılarından olan ve İstanbul Maarif Kitaphanesi ile Matbaası’nı 1860’ta kuran Hacı Kasım’ın oğlu Naci Kasım ve çıkarmış olduğu takvimle ilgili geniş bilgi için bkz. Artun Ünsal (2000). “Saatli Maarif Takvimi: Gelenekçi, Laik ve Modern”, *Cogito*, S.22, İstanbul: s.151-159.

⁷ Bir sonraki bölümde teftiş ve muayene heyeti ile ilgili bilgi verilmiştir.

yayınlanacağına dair Matosyan Efendi tarafından bir beyanatta bulunulduğu da heyet üyeleri tarafından kayıt altına alınmıştır (BOA, MF.MKT, 998/40; 28 Rebiyülâhîr 1325/10 Haziran 1907). Anlaşılan, gerçekçi olmak gerekirse anlaşılmayan o ki; Matosyan Efendi İbranice kelimesini İsveççe şeklinde yazacak kadar dikkatsiz bir matbaacı idi. O kadar para ve emek sarfıyla tertip ettiği duvar takviminin Bulgarca ve özde İsveççe, sözde İbranice nüshalarını da çöpe atacak kadar boş vermiş bir matbaacı... Teftiş ve muayene heyeti üyeleri arasında İsveççe bilen bir üyenin bulunamayacağını düşünemeyecek kadar da umursamaz, ancak takvimiyle ilgili değişiklikleri teftiş ve muayene heyeti üyelerine sözlü olarak ifade edebilecek kadar samimi bir matbaacı!

Bu samimi ilişkilerin ötesinde duvar takvimi hazırlayanların ruhsatname çıkarmalarına yönelik resmî süreç ise bir sonraki bölümde izaha çalışıldığı şekildedir.

Duvar Takvimlerinin Basımında İzlenen Resmî Süreç

İncelenen dönemde duvar takvimlerinin basım ve yayımında, gazete ve kitap gibi neşriyatın basımı için geçerli olan usüllere benzer bir süreç takip edilmiştir. Evvela tertip olunan takvimin basılıp, piyasaya sürülebilmesi için bir ruhsatname çıkarılması gerekiyordu. Bu amaçla takvime ait 3 nüshanın ilişitirildiği bir arzuhalle Maarif Nezareti'ne başvuruldu. Başvuru sırasında arzuhal sahibinden 4 kuruş kayıt parası (kaydiyye) alınır. Arzuhalin nezaret bünyesinde ilk muhatapı "Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti"⁸ idi. 1 reis ile 6 veya 7 azadan⁹ oluşan teftiş ve muayene heyeti basımına ruhsat istenilen takvim üzerinde ilk incelemeleri gerçekleştirirdi. Bu heyet, özellikle hicrî yıllara mahsus olarak basılacak takvimlerin "evkat-ı şer'iyyesinin" müneccimbaşı takvimine uygunluğunu denetlerdi. Uygunluk açısından herhangi bir sorun görülmemiş veya aşağıda değinilecek olan mevcut bazı sakıncalar gerekli düzenlemelerden sonra aşılmış ise basımında herhangi bir mahsur bulunmadığı beyan olunarak, takvim bir üst denetim ve karar organına, yani "Tetkik-i Müellefât Heyeti"¹⁰ havale olunurdu. Takvimin basımı için gerekli olan ruhsatnamenin çıkarılmasına karar verilmesi bu heyetin sorumluluğundaydı. Heyetçe gerçekleştirilen inceleme ve düzenlemelerden sonra ruhsatnamenin verilmesinde herhangi bir sakınca görülmediği beyan olunarak takvim nüshaları geldiği yere, yani teftiş ve muayene heyetine havale olunurdu. Bu noktada teftiş ve muayene heyetinin son vazifesi, takvim üzerinde gerek kendilerince gerekse müellefât heyetince yapılan bütün değişikliklerin diğer 2 nüshaya tatbik edilmesidir. Böylece son halini alan takvimin 3 nüshasından birisi muhafaza edilirdi. Bir diğer nüsha ruhsatnamesinin de ilişitirilmesi suretiyle basılıp-yayınlanması için sahibine iade edilirdi. Son nüsha ise takvimin basımı ve piyasaya sürülmesi aşamasında diğer usullere uygun olup olmadığını denetlemek ve yapılması gereken bir müdahale varsa bunu uygulamak için "Matbuat-ı Dâhiliye İdaresi"ne gönderilmiştir. Alınan ruhsatnameler takvimin sadece o seneki basımı için geçerli olmuştur. Aynı takvim daha sonraki yıllar için de düzenlenip, basılacaksa yukarıdaki sürecin tekrardan takip edilmesi icap etmiştir (BOA, MF.MKT, 901/32; 5 Teşrinisani 1321/18 Kasım 1905; 904/37; 12 Zilkade 1323/8 Ocak 1906; 901/4; 24 Şevval 1323/22 Aralık 1905; 921/11; 9 Safer 1324/4 Nisan 1906; 952/77; 21 Recep 1324/10 Eylül 1906; 953/66; 24 Recep 1324/13 Eylül 1906; 963/73; 4 Şevval 1324/21 Kasım 1906; 942/51; 27 Cemaziyelevvel 1324/19 Temmuz 1906).

Daha ziyade kitap ve gazete emsali neşriyatın denetlenmesi gayesiyle hazırlanıp, yürürlüğe konulduğu bilinen "Matbaalar Nizamnamesi"¹¹ takvimlerin basımı aşamasında da uyulmaya büyük özen gösterildiği görülmektedir. Nitekim nizamnameye aykırı olarak; ruhsatsız veya incelenmesi henüz tamamlanmamış vaziyette basılan takvimlerin toplattırılması için hemen harekete geçilmiştir. Mesela,

⁸ "Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti", 1865 senesinde Maarif Nezareti bünyesinde teşkil olunan "Telif ve Tercüme Heyeti" ile "Matbaalar İdaresi"nin 1881 senesinde birleştirilmeleriyle vücudu getirilmiştir. Kuruluş gayesi; en kısa şekilde, içeride neşrolunacak veya dışarıdan ülkeye sokulacak olan her türlü yayınları kontrol etmektir. "Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti"nin Maarif Nezareti salnamelerinde belirtilen görevleri için bkz. İskit, 2000: 68-69.

⁹ "Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti"nin kadro sayısının 1907'de 59 kişiye kadar yükselmiş olduğu tespit olunmuştur. Bkz. M.Nuri İnuğur (1993). *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: 262.

¹⁰ "Tetkik-i Müellefât" komisyonu da yayınların basılmadan evvel denetlenmesi amacıyla yine Maarif Nezareti bünyesinde 1897'de teşkil olunmuştur. Maarif Salnameleri'nde bu yeni komisyonun vazifeleri şu şekilde kaydolunmuştur: "Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin ba'de-t-tetkik tab'una ruhsat i'tâ' ideceği Arabî, Fârisî, Türkî lisanları üzerine mürettep ve müellef kitaplar ile Türkçe piyeslere mahsus olarak tekrar tetkikat icrası zımında ba'irade-i seniyye-i hazreti padişahî teşkil edilmiş bir komisyon olup haftada iki kere içtima eder." II.Meşrutiyet İdaresi'nin, 1876 Kanunu Esasîsi'nin "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" şeklindeki 12.maddesini "Matbuat kanun dairesinde serbesttir. Hiçbir veçhile kabl-et-tab'ı teftiş ve muayeneye tâbi tutulamaz" şeklinde değiştirmesi aynı zamanda bu heyetlerin lağvedilmeleri anlamına gelmiştir (İskit, 2000: 79,92).

¹¹ İlk 1857 tarihli olan "Matbaalar Nizamnamesi" yerine önce 1888, sonra da 1895 senesinde yeni birer nizamname yürürlüğe konulmuştur.

Matbaa ve Kitaphaneler Müfettişi Ali Sabit Bey 1905 yılında Matbaa-i Osmaniye tarafından tertip olunan “Takvim-i Osmani” isimli duvar takviminin ruhsatsız olarak yayınlandığını tespit edince Maarif Nezareti’ni uyarmak amacıyla kaleme aldığı bir raporu nezaret tarafına sunmuştur. Bunun üzerine nezaretçe yapılan araştırma neticesinde gerçekten de takvimin incelenme sürecinin devam ettiği saptanmıştır. Dolayısıyla bir kısmının incelenmesi henüz tamamlanmamış ve diğer kısımları da ibraz olunmamış bir takvimi yayınlamanın mevcut nizamnameye tamamıyla aykırı bulunduğu Matbaa-i Osmaniye sahibine hatırlatılarak, nizamname hükümlerini muhafaza etmek adına takvimin yayınlanmış olan nüshalarının toplattırılmasına karar verilmiştir (BOA, MF.MKT, 846/66; 8 Safer 1323/14 Nisan 1905).

Başkası tarafından hazırlanan bir takvimi yayınlamak isteğinde olan birisi ise; o şahıstan takvimin her türlü basım ve yayım hakkının kendisine terk olduğuna dair alacağı bir muvâfakatnameyi de arzuhaline iliştiirmek suretiyle teftiş ve muayene heyetine takdim etmek durumundaydı. Mesela, 1325 (1907-1908) hicrî yılı için Harbiye Mektebi Matbaası Müdürü Binbaşı Ahmed Ziya Bey “Takvim-i Şems” ismiyle hazırladığı duvar takviminin her türlü basım ve yayım hakkını Babıali Caddesi’ndeki 22 ve 23 numaralı Cihan matbaası ve kitaphanesinin sahibi Mihran Efendi’ye¹² terk eylediğine dair kendisine 5 Temmuz 1906 tarihli bir muvâfakatname vermiştir. Mihran Efendi takvimin ruhsatnamesini alabilmek gayesiyle hazırlayıp Maarif’e sunduğu arzuhaline mevzûbahis muvâfakatnameyi de iliştiirmiştir (BOA, MF.MKT, 950/82; 10 Recep 1324/30 Ağustos 1906).

Uzunca Bir Bekleyiş: Takvim Ruhsatnamelerinin Çıkarılması

İncelenen dönemin siyasî atmosferindeki karışıklık ve karmaşa hali diğer yayınlarda olduğu gibi takvimlerin de sıkı bir denetime tabi tutulmasını mecburî kılmıştır. Bundan dolayıdır ki takvim sahipleri, takvimlerinin basım ve yayınlanması için gerekli olan ruhsatnameleri Maarif’ten temin etmek için epeyce bir vakit beklemek mecburiyetinde kalmıştır. Hal böyle olunca da arzuhaller ve takvim nüshaları yeni yıl girmeden yaklaşık 6 ay evvel teftiş ve muayene heyetine ulaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu erken başvurular da takvim sahipleri açısından ruhsatnamelere zamanında sahip olabilmek noktasında tek başına yeterli olmamıştır. Heyetin ülkede süregiden bürokratik hantallığa sadakatten ayrılmaması bazen takvim sahiplerinin emek ve paralarının heba olması ile neticelenmiştir. Ticaret ve Nafia Nezareti Muhasebe Kalemi Maaş ve Mesarifât Mukayyidi Mehmed Halid Efendi’nin 1322 (1904-1905) hicrî yılına özel hazırlamış olduğu “*Nev-Tertib-Saatli Rehber-i Evkat*” adlı duvar takvimi söz konusu duruma örnek olarak gösterilebilir. Nitekim takvimin basım ve yayımı için yaptığı müracaat üzerine Halid Efendi’ye 2 adet ruhsatname ihsan buyrulmuş ise de bunlar zamanında eline ulaştırılmadığından takvim yeni yıl girmeden evvel baskıya sokulamamıştır. Halid Efendi’nin deyimiyle; sarf edilen onca mesainin heba olması yetmezmiş gibi, takvimin satışından elde edilecek gelirden de mahrum kalınmıştır. Ancak bu Halid Efendi’yi yıldırılmaz, takvimini 1323 hicrî yılı için ve aynı isimle yeniden hazırlar. Ruhsatnamesini çıkarmak için Maarif Nezareti’ne sunduğu arzuhalide de sanki bu defa biraz sitemkârdır: Ruhsatnamenin çıkarılması ve kendisine teslimi aşamasında herhangi bir ertelemeye, yani geçen yılki gibi istifadeden mahrumiyete meydan verilmemesi dileğindedir (BOA, MF.MKT, 796/15; 29 Cemaziyelevvel 1322/11 Ağustos 1904). Mehmed Halid Efendi’nin hikâyesi burada bitmez. Yeni hikâyesi konu başlığının sınırlarını aşsa da duvar takvimlerinin yolculuğunu seyre sağlayacağı katkıdandır ki bahsedilmeye değer. Bu hikâyeyi açığa çıkaran vesikalar Halid Efendi’nin duvar takvimini daha önceki senelerde “*Rehber-i Evkat*” ismiyle neşrettiğinden bahseder. Rehber-i Evkat, yani zamanın rehberi tam kalbinden vurmuşur hedefini. Takvimin tarifî iki kelimeyle bundan daha güzel nasıl yapılabilirdi ki? Tabi gaye, isminin anlamlılığını vurgulamak değil, asıl mevzu takvimlerin telif hakkı ile ilgilidir. 23 Ekim 1902 tarihli arzuhalinde Halid Efendi böyle bir fikir ortaya atmıştı. Zamanın rehberini, beş vakti (*evkat-ı hamse*) bildirir şekilde ve tam iki buçuk sene evvel hazırlamıştı. Şimdi teftiş ve muayene heyetinden, beş vakti bildiren bir takvimin neşri için yapılacak müracaatlarda kendisinden başka kimseye ruhsatname verilmemesini istiyordu. Peki, bu mümkün müydü? Belli ki Halid Efendi zamanın ve zamanının rehberiyle takvim piyasasını kapatmak arzusundaydı. Ancak teftiş ve muayene heyetinin mümkün değildir şeklindeki kararıyla kapanan mevzu olmuştur (BOA, MF.MKT, 689/7; 3 Zilhicce 1320/3 Mart

¹²1870’te Kayseri’nin Talas nahiyesinde doğan Mihran Efendi, Babıali caddesinin en eski ve emektar kitapçılarından. Mihran, Babıali caddesinde bir müddet Karabet’in Kütüphanesinde çalışmış, sonra yalnız kendi teşebbüsü ile Babıali camisi karşısında “*Cihan Kütüphanesi*”ni kurmuştur. 1905 senesinde ise Cihan matbaasını kurmuş ve bu matbaada birçok kitap, gazete, mecmua ve mevkut risale çıkarmıştır. 1936 senesinde ölen Mihran’ın matbaası aynı tür yayınlarla 1980’lere kadar varlığını sürdürmüştür Bkz. Alpay Kabacalı (1998). *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basım Sanayii*, İstanbul: 100.

1903). Halid Efendi'yi ilerde hatırlamak üzere şimdilik burada, bu reddedilmişlik haliyle baş başa bırakmakta, ruhsatnamelerin de çıkarılma sürecini izaha devam etmekte fayda var.

Azınlıkların çok dilde hazırladıkları duvar takvimlerinin ruhsatnamelerinin çıkarılması süresi ortalama 4 ila 5 ay gibi oldukça uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Misal o ki; Galata'da, Tramvay Caddesi'nde 21 numaralı dükkânda kırtasiyeci ve kâğıt tüccarı olan Zellich (*Zeliç*) Biraderler¹³ 1905 miladî yılı için hazırladıkları Rumca ve Fransızca duvar takviminin ruhsatnamesine, arzuhallerinin Maarif'e sunulduğu tarihten (22 Haziran 1904) yaklaşık 4 ay kadar sonra (6 Ekim 1904) ve takvimin bazı kısımlarının düzeltilmesi suretiyle sahip olabilmişlerdi (*BOA, MF.MKT, 823/59*; 1 Zilkade 1322/ 7 Ocak 1905). Matbaacı Yerardo Efendi de 1906 miladî yılı için Türkçe, Rumca, Fransızca ve Sırpça olmak üzere 4 dilde hazırladığı duvar takviminin ruhsatnamesine 4 aylık bir bekleyişten sonra kavuşacaktır (*BOA, MF.MKT, 897/59*; 11 Şevval 1323/ 9 Aralık 1905; *901/4*; 24 Şevval 1323/22 Aralık 1905). Üstelik azınlıkların uzun bekleyişleri bu kez sadece hantallıktan da kaynaklanmıyor. Takvimler hazırladıkları dili bilen tetkik ve muayene heyeti üyelerince tek tek inceleniyor, takvimlerin basımında herhangi bir sakınca olup olmadığına dair raporlarda aynı düzen üzere hazırlanıyordu. Bu yıllarda, teftiş ve muayene heyeti üyelerinden Yorgakis Efendi, Rumca ve Fransızca; Mikail Bey, Fransızca ve Ermenice; İshak Bey, İspanyolca ve İbranice; İsmail Hakkı Bey Bulgarca ve Sırpça; Vahdet Bey Rumca ve Fransızca; Halil Bey de Bulgarca takvimleri inceliyordu.

Çok dilde hazırlanan takvimlerin ruhsatnamelerini çıkarabilmek gayesiyle böyle uzunca bir süre beklemek gerekmişken, tek dilli takvimler için söz konusu süreç haliyle biraz daha kısalmıştır. Mesela, Osmanlı Matbaası Müdürü Hakkı Bey hicrî 1324 (1906-1907) yılına özel olarak hazırladığı "*Takvim-i Osmani*" isimli Türkçe duvar takviminin ruhsatnamesine, arzuhalini Maarif'e takdim tarihinden (12 Ekim 1905) yaklaşık 2 ay sonra (18 Aralık 1905) kavuşmuştur (*BOA, MF.MKT, 901/32*; 5 Teşrinisani 1321/18 Kasım 1905; *904/37*; 12 Zilkade 1323/8 Ocak 1906). Bahriye Erkân-ı Harp Dairesi Memuru Binbaşı İhsan Bey de hicrî 1325 (1907-1908) yılı için "*Yeni Takvim*" ismiyle hazırlamış olduğu duvar takviminin ruhsatnamesine, unvanının uzunluğuna rağmen, yaklaşık 1,5 ay sonra sahip olmuştur (*BOA, MF.MKT, 963/73*; 4 Şevval 1324/21 Kasım 1906). 1906 miladî yılı için 4 dilde hazırladığı duvar takviminin ruhsatnamesine 4 ay sonra sahip olduğu yukarıda kaydedilen Yerardo Efendi bir sonraki yılın duvar takvimini sadece Rumca olarak hazırlayınca ruhsatnamesi de 2 ay sonra eline ulaşmıştır (*BOA, MF.MKT, 966/72*; 20 Şevval 1324/7 Aralık 1906).

Bir de resmî makamlar adına hazırlanan duvar takvimleri vardır ki; bunlara ruhsatname çıkarılması aşamasında takvim sahipleri -belki teftiş ve muayene heyetinin çalışmasındaki yavaşlığı açığa vurmak içindir bilinmez- resmî muamelelerin daha hızlı yürütülmesi yönündeki isteklerini çekinmeden arzuhallerine eklemiştir. Mesela, Zırhlı Fethü'l-İslam Karakol Sefine-i Hümayunu Filikalar Memuru Amasyalı Mehmed Rıfat Efendi, Bahriye Nezareti Matbaası adına hazırladığı takvimin ruhsatnamesini almak arzusuyla 5 Mayıs 1902 tarihinde Maarif'e sunduğu arzuhalinde resmî işlemlerin daha hızlı yürütülmesi isteğini açıkça dile getirmiştir (*BOA, MF.MKT; 714/7*; 20 Rebiyülevvel 1321/16 Haziran 1903).

Bunlardan başka bir de özel imtiyazla yayınlanan takvimler olmuştur. Bu tarz takvimlerin sahipleri ruhsatname çıkarma sürecinde öyle uzun uzadıya beklemek durumunda kalmamışlardır. Mesela, Süleyman Âsaf Efendi tarafından hazırlanarak, çeşitli senelerde bastırılan "*Kürelî Evkat-Nümâ*" (zamanı gösteren) isimli duvar takviminin özel imtiyazla yayımlandığı ifade edilmiştir (*BOA, MF.MKT, 761/53*; 21 Zilkade 1321/8 Şubat 1904; *815/45*; 14 Ramazan 1322/22 Kasım 1904; *942/51*; 27 Cemaziyelevvel 1324/19 Temmuz 1906). Ancak ilgili vesikalarda Süleyman Âsaf Efendi'nin söz konusu imtiyazı nasıl elde ettiğine ve imtiyazın içeriğinin ne olduğuna dair herhangi bir göndermede bulunulmamıştır.

Farz olunsun ki; üç beş ay zarfında gerekli incelemeler yapıldı. Ruhsatname alındı, takvim baskıya girdi. Derken takvim üzerinde ufak birkaç değişiklik yapılması lüzumu ortaya çıktı. Ne olacak? Takvim sahibi ruhsatnamesinden aldığı güçle değişiklikleri takvime kendince işleyebilecek miydi? Elbette hayır. Değişikliğin herhangi bir sakınca taşımadığına dair de onay gerekiyordu. Kısacası takvim nüshalarının yine nezarete, teftiş ve muayene heyetine yollanması gerekiyordu. Örneğin, Rüsumat Emaneti Mektubî Kalemi kâtiplerinden Ataullah Sacedi Bey kendi ismine izafen neşrettiği "*Takvim-i Atai*" isimli haftalık duvar takviminin ruhsatnamesini çıkarttırmıştı. Ama takvimine günlerin Fransızca karşılıklarını ilave etmeyi unutmıştu. Hatırına gelince de yukarıdaki süreç takvimi için çoktan işlemeye

¹³1326/1908 tarihli Devlet Salnamesi'nde Zellich matbaasının kuruluş tarihi 1283 (1866-1867) olarak kaydedilmiştir (İskit, 2000: 82).

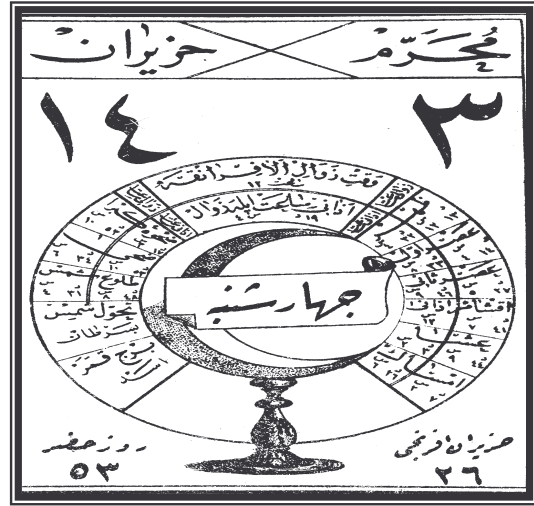
başlamıştı: Yeni arzuhal, yine üç nüsha ve yeni bir onay... (BOA, MF.MKT, 823/63;23 Zilkade 1322/29 Ocak 1905; 872/29; 22 Cemaziyelevvel 1323/25 Temmuz 1905).

Takvimlerin İçeriği

İncelenen senelerden bugüne duvar takvimleri sadece zamanın rehberi olmamıştır. Hatta Türkiye’deki duvar takvimlerinin sosyal ve kültürel hayata olumlu açıdan katkıları daha müneccimbaşlar tarafından hazırlananlarla birlikte başlamıştır. Bu takvimlerin baş kısmında kısa, fakat önemli bir takım tarihî bilgilerin bulunduğu, bazı tarih kitaplarında yer almayan önemli olayların bu bilgiler sayesinde aydınlatılabildiği olduğu da Halil İnalçık (1987: 23) ve Osman Turan (1984: 1) tarafından vurgulanmıştır. Esas olarak üç ana bölümden oluşan müneccimbaşı takvimlerinin birinci bölümünde tarihî bilgiler ve astrolojik değerlendirmeler yer almıştır. Takvimlerin asıl kısmını oluşturan ikinci bölümden başka yine son bölümde de ay ve güneş tutulmasına dair birtakım bilgiler yer almıştır. Asıl takvim kısmı her bir ay bir sayfaya gelecek şekilde hazırlanmıştır. Bir sayfa da o sene içerisinde meydana gelecek bazı gök olaylarına ayrıldığından müneccimbaşı takvimleri on üç sayfalık küçük birer risale şeklinde hazırlanmıştır. Müneccimbaşlar takvimlerin kenarına gün be gün notlar alarak tarihi olayları da kaydetmişlerdir. Bunlar arasında gerek İstanbul, gerekse taşradaki deprem, yangın, ay, güneş tutulmaları, yağmur, kar ve dolu yağması, fırtına çıkması, gökkuşağının ve kuyruklu yıldızların görülmesi, gemilerin denize indirilmesi gibi hadiseler ilk sırayı çekmektedir. Bunların yanında önemli bazı tayin ve aziller, sürgünler, isyanlar, savaş ilanları ve barış kayıtları, devletle ilgili mühim bazı gelişmeler de kaydedilmiştir (Aydüz, 2000: 135-141).

1313 hicrî yılı için Matbaa-i Amire’de basılan duvar takviminden bir yaprak.¹⁴

Bu çalışmaya konu olan duvar takvimleri ise astrolojiden ziyade sosyal ve kültürel bilgiler sunan sütunlarıyla dikkati celb eder. Mesela, Ataullah Bey çeşitli yıllarda piyasaya sürmüş olduğu “*Takvim-i Atat*” isimli haftalık duvar takvimine bir de düşünce sütunu eklemiştir. Hangi tarz düşünceleri paylaştığı tespit olunamasa da teftiş ve muayene heyeti üyelerinin deyimleriyle tarihî kayıtlarla bazı lüzumsuz bilginin (*malumat-ı zaiide*) yanında, faydalısına da (*malumat-ı nâfi*) yer vermiştir (BOA, MF.MKT, 892/46; 9 Ramazan 1323/7 Kasım 1905). Matbaacı Yerardo bütün zararlı taraflarına rağmen, duvar takvimini tarihî ve millî şiirler, hikâyeler ve fıkralarla bezemiştir (BOA, MF.MKT, 761/17; 17 Zilkade 1321/4 Şubat 1904). Mehmed Halid Efendi’nin “*Nev-Tertib-Saatli Rehber-i Evkat*”ı ise resimli ve haritalıdır. Diğer emsalleri gibi zamanı gelince beş vaktin yanında, mukaddes olanlardan başka özel gün ve geceleri de bildirecektir (BOA, MF.MKT, 689/7; 3 Zilhicce 1320/3 Mart 1903).

Bahsolunan düşüncelerden bir demet, bilgilerden birkaç satır, fıkralardan bir misal, şiirlerden bir dize alıntı yapabilme imkânından yoksunluk, konuyu da böyle yoksul kılmıştır. Ama kanaat o ki; takvimler geçmişten bugüne sadece zamanı takip gayesine hizmet etmemiş, imparatorluk bünyesine zararlı yapıtları bir kenara itilecek olursa tarihî olayların aydınlatılması, takipçilerinin kültürel seviyelerinin artması ve günlük işlerinin takibini kolaylaştırma noktasında mühim işlevlere sahip olmuşlardır. Ebüzziya Tefik Bey’in en son yayınladığı takvimindeki şu sözleri duvar takvimlerinin ve içeriğinin önemini vurgulamaya yetecek türdendir: “*Ben, otuz senelik tecrübelerime istinâden, diyebilirim ki vâsıtâ-i maârif içinde takvimden müfit (faydalı), müfit olmakla beraber latîf ve münakkak (seçilmiş) malûmat verir âsâr gösterilemez. Biraz okumak bilen kadın, erkek, takvim sâyesinde öğrendiğini kimseden öğrenemez.*” (Ebüzziya (1317). *Takvimü'n-Nisa*, İstanbul: 8’den naklen Gür: 1990: 353.)

¹⁴ Bu takvim yurtdışında basılan emsallerine nazaran daha mükemmel, fiyatı açısından da gayet uygun bulununca Matbaa-i Amire Müdürü Selahaddin Bey nezaret daireleri için bu takvimin satın alınması hususunun ilgililere tembih edilmesini Maarif Nezareti’ne bildirmiştir (BOA, MF.MKT, 265/35;3 Zilhicce 1312/28 Mayıs 1895).

Sansüre Takılan Duvar Takvimleri

Sosyal ve kültürel gelişime katkı açısından yukarıda işaret olunan bütün faydalı yönlerine rağmen, takvim yaprakları arasına sıkıştırılmaya çalışılan millî duyguları körükleme, dinî farklılıkları vurgulama ve siyasî algılayış açısından kendine benzetme eğilimleri sıkı bir denetim mekanizmasını da beraberinde getirecektir. Kimileri basın-yayımdaki sıkı kontrolü sadece devrin sultanı II.Abdülhamid'in şahsî özelliklerinde arama eğiliminde olsa da her geçen gün yeni badireler atlatmakta olan imparatorluğun zeminindeki çatlakları ve nihayet kopuşları da hesaba katmamak tarihin tarafsız zeminde yazılmasını engelleyici bir tutum olacaktır. Daha çok azınlıklar tarafından hazırlanan veya memlekete dışarıdan sokulmaya çalışılan kimi duvar takvimleri de işaret edilen çatlağı daha da bir derinleştirme eğilimine kendilerini kaptırınca diğer neşriyatta olduğu gibi teftiş ve muayene heyeti üyelerini pür dikkat karşılarında bulacaklardır. Devletin iç güvenliğini tehlikeye düşürecek ifade ve işaretler, bazı kişileri devlete karşı kışkırtma eğilimleri karşısında doğal olanı da tetikte olmaktır, herhalde; sansürün keyfi ve gelişigüzel uygulandığının taraflı zemindeki savunuculuğunu yapmak ve bütün devri aynı algılayışla damgalamak değil.

Devrin yayınlarında kullanılması yasak kimi kelimelerden hareketle Osmanlı ülkesinde katı sansür uygulandığı neticesine varma gibi kestirme bir yolu takip etmektense; imparatorluğun, hala birçok milletten müteşekkil imparatorluğun sonunu getirme çabasındaki yeni fikirlerle, onların getirdiği başkaldırı ve neticesindeki kopuşlarla en şiddetli krizlerini yaşamakta olduğu böylesi zor bir süreci daima arka plana yerleştirmek suretiyle dönemin çerçevesini oluşturmak tarihin bir gereğidir, üstelik bu gereklilik çalışılacak konunun türüne göre de değişmeyecektir. Yoksa, İstanbul'da Rıza Paşa hanındaki matbaasında Samin Bağcevanoğlu'nun 1318 (1900-1901) hicri senesi için hazırladığı duvar takviminin Cemaziyevvel ayına ayrılmış sayfasında bulunan 29 rakamındaki dokuzun bacağına bitiştiği haçvari şekilden dolayı takviminin toplatılması ne ile açıklanacak? Katı sansür mü? Sultanın şüpheli şahsiyeti mi? Fikir özgürlüğünün kısıtlanması mı? Ortada fikir de yok. Şekil var. Üstelik şekil bir de değil, iki: Şaban ayındaki 30 rakamının altında küre şeklinde şifreli bir işaret daha bulunmaktadır. Anlamını kestirmek zor olsa da, tetkik ve muayene heyeti üyelerinin görüşü işaretlerin fesatlığa delaletten başka bir şey olmadığı yönündedir. Haksız da değiller hani. Haç şekline olan tutkusundan ve toplumdaki dinsel farklılıkları vurgulama eğiliminden başka Samin belki de bir misyonerdi. Üstelik daha 1849'da Takvim-i Vekâyi'de neşredilip, Hariciye Nezaretince bütün elçiliklere gönderilen bir tamimde; matbaacılık kastedilerek; bu sanatla uğraşmak isteyenlerin devlete ve dinlere dokunur bir şey basmayacağına güvence vermesi gerektiği (İskit, 2000: 37) vurgulanmamış mıydı? Ayrıca teftiş ve muayene heyetinin takvimi çok dikkatli incelemeyi de belirtmeden geçmemek gerekir. Takvimin söz konusu sakıncalı işaretleri Çandarlı Rüşumat Müdüriyeti'nce fark edilmişti ve Dahiliye'ye, oradan da takvimin ele geçirilecek nüshalarının imha edilmesi hususunun lazım gelenlere tembihi için Maarif'e iletilmişti (BOA, DH.MKT, 614/28; 17 Şevval 1320/17 Ocak 1903). Ve nihayet maarif nezaretinden de Yemen, Trablusgarp, Bingazi de dâhil bütün maarif idarelerine takvimin nüshalarının toplattırılması emri ulaştırılacaktır (BOA, MF.MKT, 675/28; 28 Şevval 1320/28 Ocak 1903).

Denetimin neden sıkı olması gerektiğini vurgulamak için misalleri çoğaltmak mümkündür. Mesela, Matbaacı Yerardo ve 1904 miladî yılı için hazırladığı Sırpça duvar takvimi. Onun mesajları dinsel ve şekilsel de değil, tamamen millîdir. Gayesi yalnızca takvimine serpiştirdiği tarihî şiir ve hikâyelerle takipçilerinin -buna doymuş olsalar da- millî duygularını okşamaktır (BOA, MF.MKT, 761/17; 17 Zilkade 1321/4 Şubat 1904). Reji Ambarı'nda¹⁵ kâtiplik yapan Zaharoviç Efendi ise 1907 miladî yılı için hazırladığı duvar takvimini isimlendirirken daha başka bir dert içerisindeydi. Sanki zamanı takip edebilmek için değil, onu geri getirebilmek veya her bakışta hatırlayarak Bizans devri özlemine dindirmek gayesiyle takviminin adını Üsküdar yerine Khrysopolis (*Hersiyopolis*) koymuştur. Kâtip efendi bu onaylanmazsa -ki öyle olacağını tahmin ettiğinden- *İmerologyon Engiklopedikon* ismini de yedekte bulundurmıştır. Nitekim Zaharoviç Efendi tahmininde yanılmamış, tetkik ve muayene heyeti üyelerinden Mekâtib-i Resmîye ve Ecnebiyye Müfettişi Salih Bey takvim için Üsküdar ismini uygun bulmuşken, tetkik-i müellefât heyeti yedek isimle yayınlanmasında bir sakınca görmemiştir (BOA, MF.MKT, 971/52; 22 Zilkade 1324/7 Ocak 1907).

¹⁵ Osmanlı Hükümeti'nin borçlarına karşılık bütün üzerindeki tüm hakları 30 yıllığına devralan İngiliz ve Fransızlar, bunu tahsil etmek üzere Osmanlı ülkesinde "Reji (Regie) İdaresini" kurmuşlardı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, 4 Mart 1925 tarihinde Reji İdaresi tasfiye edilerek, Tekel adını almıştır. Reji idaresi ile ilgili olarak bkz. Stanford J.Shaw-Ezel Kural Shaw, (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, İstanbul: 286.

İçerde sansürü hak eden imparatorluk bünyesine zararlı duvar takvimi örneklerinden birkaçı böyledir. Bir de yurtdışında bastırılıp, ülkeye sokulmaya çalışılırken gümrüğe takılanlar, olanca sıkı kontrole¹⁶ rağmen gümrükten bir yolunu bulup geçerek Galata ve Beyoğlu taraflarında gizlice satılmaktayken veya vilayet vilayet gezerek kendisine taraftar toplamaktayken yakayı ele veren duvar takvimleri vardır. Misallerle konuyu zenginleştirmekte de fayda var. İlk sırayı 1905 senesine özel olarak yurtdışında bastırılmış bir duvar takvimi alıyor: Takvime, yakın zamanda Osmanlı askerleri tarafından öldürülmüş olan Yunan komitesine bağlı çete reislerinden Paula Milas ile bunun başına taç (*ekilil*) takan bir kızın resimleri bastırılmıştır. Hal böyleyken, takvimlerin “*Fikr-i İslahât*” isimli bir kitapla Osmanlı vilayetlerine gizlice sokulmakta olduğu haberi alınıyor. Haberin devamı da var: Beyoğlu’ndaki bazı dükkânlarda Milas’ın resminin basılı olduğu kartpostallar da satılmaktaymış. Geç kalınmış olmakla birlikte alınan tedbir malûm: söz konusu yayınların ülkeye sızdırılmasına engel olunmasına, piyasada dolaşanlarının da derhal toplattırılmasına dair memleketin dört bir yanına emirler gönderiliyor (*BOA, MF.MKT; 831/43; 6 Zilhicce 1322/11 Şubat 1905*). Dâhiliye Nezaretine aynı yıl içerisinde, ama bu kez Galata’da, bazı Yunanlı kitapçılarda zararlı yönleri bulunan bir duvar takviminin satılmakta olduğu haberi gelir. Yine 1905 yılına mahsus olarak Atina’da basılmış bu duvar takviminin mukavvasının yukarı kısmına Prens George’un resmi bastırılmıştır. Takvimin diğer tarafındaysa Prens’e mahsus bin bandıradan başka üst kapağındaki armanın altında Rumca bazı siyasî ibareler bulunmaktadır. Diğer kısımlarında da yine içeriği belirtilmeyen sakıncalı taraflar vardır. Bunun üzerine Dâhiliye Matbuat İdaresi; Maarif, Zaptiye, Şehremaneti, Rüşumat, Posta ve Telgraf İdarelerine takvim hakkındaki kararını tebliğ eder: Bu tarz duvar takvimlerinin Osmanlı ülkesinde satılması caiz olmadığından mevcut nüshaların hemen toplatılması gerekmektedir. Bu kararın arkasına bundan sonra böylesi takvimlerin ülkeye girişine engel olunması noktasında daha dikkatli davranılması gerektiğine ilişkin bir de uyarı notu düşülmüştür (*BOA, DH.MKT,923/55; 5 Zilkade 1322/11 Ocak 1905*).

Bu devirde Osmanlı idaresini harekete geçiren duvar takvimlerinden birisi de 1907 senesinde Bulgaristan’da basılmıştır. Sofya’da çıkarılan yarı resmî ve Bulgarca bir gazetenin yılbaşı vesilesiyle Başvekil ve Dâhiliye Nazırı Petkov Efendi’nin düşüncelerine yer veren nüshasıyla birlikte söz konusu duvar takvimi de gazetenin abonelerine ve diğer okuyucularına gönderilmiştir. Osmanlı ile Rusya arasında akdolan ve Bulgaristan Prensiği (*Emâreti*)’nin imtiyazını tanıyan muahedenin imza tarihi olan 19 Şubat¹⁷ ile Doğu Rumeli’nin Bulgaristan’ın idaresine girdiği 6 Eylül’ün¹⁸ takvimde resmî günler arasında gösterilmesi, takvimin Osmanlı hükümeti açısından sakınca doğuracak tarafları olmuştur. Aslında basıldığı yerin sınırları içerisinde kaldığı müddetçe takvimin sakıncalı bir tarafı da yok gibidir. Ancak Osmanlı idaresine göre öyle kalmayacağı kuvvetle ihtimaldir. Diğer Osmanlı memleketlerine, özellikle de Bulgar ahalisinin yoğun olarak yaşadığı Vilayet-i Selâse’ye¹⁹ sızdırılacaktır. Osmanlı ülkesi ve hükümeti açısından takvimin esas sakıncalı tarafı budur. Yoksa söz konusu tarihlerin Bulgaristan’da basılan diğer takvimlerde de resmî günler arasında zikredildiğini hükümet yetkilileri de bilmektedir. Bütün çaba bu tarz takvimlerin ülkeye girişinin önüne geçilmesi, girmiş olanlarının imhası ve okul duvarlarına asılarak (*ta’lik*) buralarda sürekli teşhirine meydan verilmemesidir. Bunun içindir ki Müslim ve gayrimüslim bütün maarif idareleri ve müfettişlikleri bu hususta daha dikkatli olunması noktasında uyarılmıştır (*BOA, MF.MKT, 984/66; 27 Muharrem 1325/12 Mart 1907*).

Atina’da 1903 Miladî yılı için basılmış olan duvar takvimi (*BOA, MF.MKT, 672/17; 2 Şevval 1320/2 Ocak 1903*), İstanbul’daki yabancı bir sigorta şirketi tarafından Paris’te bastırılıp her sene ülkeye sokulmakta olan duvar takviminin 1906 senesi baskısı (*BOA, DH.MKT, 1134/167; 29 Şevval 1324/16 Aralık 1906*) ve İtalya tebaasından bazı kimselerin adına gelip Galata gümrüğünde el konulan 1907 senesi duvar takvimi (*BOA, ZB, 599/56; 3 Kanunuevvel 1323/16 Aralık 1907*), bu dönemde yapraklarına işlenen

¹⁶ Yurtdışından ülkeye girecek her çeşit gazete, dergi ve diğer neşriyat Hariciye Nezaretine bağlı Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü’nün kontrolünden geçirilmiştir. Ayrıca gümrükten geçmeden önce Maarif’e bağlı memurlar tarafından da sıkı bir şekilde incelenmişlerdir (İnuğur, 1993:261).

¹⁷ Burada 1877-1878 Osmanlı-Rus (93) Harbi’nden sonra iki devlet arasında imzalanan ve büyük bir Bulgaristan Prensiği’nin kurulmasını onaylayan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması kastedilmektedir. Antlaşmanın imzalandığı 3 Mart 1878 tarihi rumî yıl hesabına göre 19 Şubat 1293’e tekabül eder. Ayrıca 3 Mart bugün de Bulgaristan’da millî gün olarak kabul edilmektedir.

¹⁸ Doğu Rumeli milis askerlerinin kendilerine katılan köylülerle birlikte Filibe’de hükümet konağına girip, vali Gavril Paşa’yı vilayetten kovarak Doğu Rumeli’nin Bulgaristan ile birleştiğini ilan ettikleri tarih; miladî yıl esasına göre 18 Eylül 1885’e, rumî yıl hesabına göre de yukarıda belirttiği gibi 6 Eylül 1301 tarihine denk gelmektedir. Doğu Rumeli’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndan koparılışı ile ilgili olarak bkz. Enver Ziya Karal (1993). *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara: 105-107.

¹⁹ “Üç liva” anlamına gelen Elviye-i Selâse veya Vilayet-i Selâse tabiri, başlangıçta Rumeli’de Selanik, Manastır ve Kosova için kullanılmıştır. Daha sonraları Yanya, Tırhala ve Manastır şehirleri için de kullanılan bu ifade ile, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra, münhasıran Kars, Ardahan ve Batum Sancakları izah edilmiştir. Bkz. Mahir Aydın (1995). “Elviye-i Selâse”, *T.D.V.I.A.*, XI, İstanbul: 68.

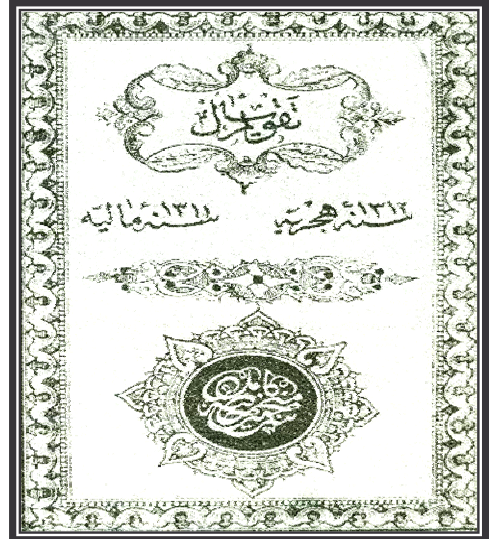
bazı siyasî ve zararlı ibarelerden dolayı gümrük kontrollerinden geçemeyen yabancı kaynaklı duvar takvimlerinden diğer birkaçıdır. Ancak bunların üzerindeki söz konusu zararlı ifadelerin içeriğinin ne olduğuna dair fazlaca bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

Böyle etnik, dinî ve kültürel açıdan ayrılık yaratacak ifade ve işaret taşımalarının yanı sıra, oldukça farklı sebeplerden ötürü sansür süzgecine takılan duvar takvimleri de vardır. Padişahın doğum (*velâdet*) ve tahta çıkış (*cülûs*) tarihlerinin takvimlere işlenme şekli bu dönemin ilginç sansür konularından birisi olmuştur. Mesela, Arakel Sıvacıyan Efendi tarafından 1904 miladî yılı için çeşitli dillerde hazırlanan duvar takviminde padişahın doğum günü ile tahta çıkış tarihinin yortularla bir arada verilmesi kesinlikle uygun bulunmamıştır. Bu mukaddes tarihlerin takvimin Fransızca ve Rumca nüshalarının üst kısmına saygı uyandıracak şekilde yazılması, bazı sakıncalı kelimelerin de çıkartılması şartıyla takvimin basımına müsaade edilmiştir (*BOA, MF.MKT, 717/38; 10 Rebiyülâhir 1321/6 Temmuz 1903*). Fincancılar Yokuşu'nda Amerikan Hanı'nda matbaacılıkla meşgul olan Mösyö Peyt de 1903 senesinde Türkçe ve Ermenice hazırladığı duvar takviminde padişahın doğum ve tahta çıkış tarihlerini yortular arasında zikretmiştir. Bundan başka diğer birtakım sakıncalarından dolayı tetkik ve muayene heyeti üyelerince takvimin bazı kısımları makas darbelerine maruz kalmıştır. Büyük vilayetlerin isimlerinin yazılı olduğu bölüm, Ermenilerin eski aylarının isimlerini beyan eden cetvel ve Protestanların haftalık gazetelerinin isimleri ile bunların yayınlanmalarına ait ilan, takvimin makaslanan kısımları arasındadır. Ayrıca takvimde Osmanlı postalarına ait reklâm kısmında yer alan; “*üzerine Osmanlı pulu yapıştırılmış olan bir mektûb Memâlik-i Şâhânenin herkanı bir tarafından olur ise olsun Mısır ve Avrupa ve Amerika'ya gönderilebiliyor*” ibaresi ülke isimlerinin çıkarılması suretiyle “*Memâlik-i Ecnebiyyenin her bir tarafına*” şeklinde değiştirilmiştir (*BOA, MF.MKT, 678/37; 13 Şevval 1320/13 Ocak 1903*).

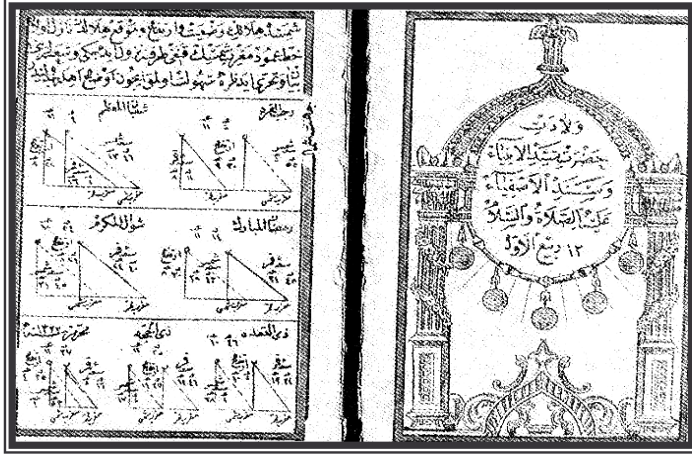
Buraya kadar anlatılmaya çalışılanlar takvimlerin içeriği ile ilgiliydi. Bir de takvimlere müdahalenin şekilsel boyutu var. Anlaşılan o ki; tetkik ve muayene heyeti takvimlerin sadece içeriğini incelememiş, şekilsel açıdan da takvimlere müdahalede bulunmuştur. Mesela, İstinye'de Safa Vapur-ı Hümayun Karakol Filikalari Memuru Mehmed Rıfat'ın 1324 (1906-1907) hicrî yılı için hazırladığı Türkçe duvar takviminin ruhsatnamesi, takvimin işaret olunan mahallerinin yıldızlanması şartıyla kendisine verilmiştir (*BOA, MF.MKT; 859/1; 25 Rebiyülevvel 1323/30 Mayıs 1905*). Matbaacı Mehmed Hulusi Efendi'nin 1320 (1904-1905) malî yılı için hazırladığı Türkçe duvar takviminin basımına da takvimde padişahın doğum ve tahta çıkış tarihine tesadüf eden günler ile mübarek gün ve gecelere ait varakaların tamamıyla yıldızlı olması şartıyla ruhsatname verilmiştir (*BOA, MF.MKT; 776/51; 16 Safer 1322/2 Mayıs 1904*).

Müneccimbaşılar tarafından hazırlanan duvar takvimleri de devrin yayıncılıkla ilgili sıkı denetim mekanizmasından nasipsiz kalmamışlardır. Mesela, Münecimbaşı Hüseyin Nureddin Efendi'nin 1903 senesinde hazırlamış olduğu takvimin yapılan incelemelerden sonra bazı kısımlarının daha önce nezaretin ruhsatıyla basılmış olan “*Takvim-i Sal*”²⁰ isimli eserin içeriğinden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı takvimin, boş yerlerine yayıncısının isminin yazılması, Sal takviminden alınan nasihat tercüme kısımlarının çıkarılması ve imla edilmesi şartıyla basımına izin verilmiştir (*BOA, MF.MKT; 688/27; 27 Zilkade 1320/25 Şubat 1903*).

*Sermüneccim-i hassa Kâmil'in
1311-1312 tarihli “Takvim-i Sal'i”
(Cogito, sayı:22)*

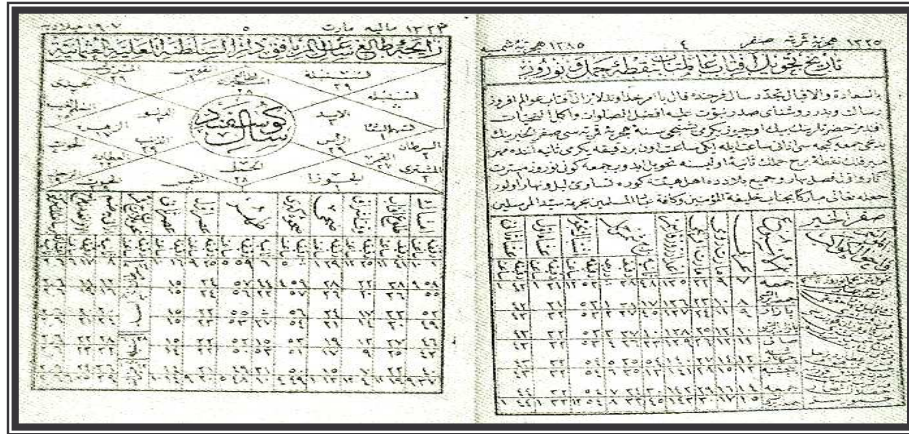

²⁰ Salim Aydüz (2000: 135), Sermüneccim-i hassa Kâmil tarafından 1311-1312 tarihli “*Takvim-i Sal*” isminde bir takvimin hazırlanmış olduğunu kaydetmiştir.

Müneccimbaşı Hüseyin Nureddin Efendi'nin hazırlanmış olduğu takvimden bir nüsha. (Cogito, sayı:22)

Müneccimbaşı Mehmed Arif Efendi'nin 1323 (1905-1906) hicri yılı için hazırladığı Türkçe duvar takvimi de teftiş ve muayene heyetince gerçekleştirilen uzun incelemelerden sonra baskıya girebilmiştir (BOA, MF.MKT; 773/64; 21 Muharrem 1322/7 Nisan 1904).

Müneccimbaşı Esseyid Mehmed Arif'in 1323-1325 tarihli takvimi. (Cogito, sayı:22)

Çeşitli Açılardan Duvar Takvimleri

Buraya kadar, duvar takvimleriyle ilgili elde edilen bilgilerden ayrı birer başlık altında sunulabilecek evsftakiler aktarılmaya çalışıldı. Lakin takvimlerin basımında kullanılan malzemenin türü, baskı sayısı, piyasa fiyatları gibi farklı konuları ayrı birer başlık altında toplayabilecek nicelikte bir bilgiye ulaşmak ne yazık ki mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebebi takvimlerin basımıyla ilgili olarak maarife sunulan arzuhlara bu tür bilgilerin kaydolunması lüzumunun hissedilmemesinden mütevellittir. Aksini yapanların sundukları bilgiler ise söz konusu eksiklikleri gidermeye yetecek türden değildir. Yine de ufak ipuçları yakalayabilme adına bunları burada nakletmekte bir sakınca olmasa gerekir.

Çoğu örnekte de görüldüğü üzere duvar takvimleri genellikle matbaacılık, kâğıt ve karton ticareti veya kitapçılıkla meşgul olan şahıslarca, bazen de devletin resmî görevlilerince hazırlanmış ve basılmıştır.

Baskı malzemesi olarak, çoğunlukla mukavva veya adi kâğıt tercih edilmiştir.²¹ Baskı sayısına gelince; mevcut bilgilere göre incelenen yıllarda bir seferde en fazla baskısı yapılan Matbaacı Rahip Vahan Minasyan'ın 1908 miladî yılı için 6 dilde hazırladığı duvar takvimidir. Nitekim Minasyan Efendi maarife sunduğu arzuhalinde; önceki emsalleri gibi bu takvimden de kendi matbaasında 20.000 nüsha basılacağını beyan etmiştir (*BOA, MF.MKT, 999/60*; 4 Cemaziyelevvel 1325/15 Haziran 1907). Matbaacı Mösyö Peyt de hicrî ve rumî seneler üzerine tertip ettiği duvar takviminin; harfleri Rumca, ibareleri Türkçe olanından 400 (*BOA, MF.MKT, 683/11*; 9 Zilkade 1320/7 Şubat 1903), harfleri Ermenice ibareleri Türkçe olanından 1000 ve harfleri de ibaresi de Ermenice olanından ise yine 1000 adet bastırmıştır (*BOA, MF.MKT, 678/37*; 13 Şevval 1320/13 Ocak 1903). Takvimlerin satış fiyatlarıyla ilgili olarak elde edilebilen bilgi de diğerleri gibi çizilen dar çerçeveyi aşabilecek türden değildir. Çünkü bu hususla ilgili yegâne bilgiye Dâhiliye Nezareti'nin şubelerine dağıtılmak üzere pazarlık suretiyle "*Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*" (Kızılay) merkezinden satın alınan 17 tane duvar takvimi sayesinde ulaşılmıştır. Bu takvimler için 15'er kuruştan toplam 255 kuruş o seneki nezaret bütçesinden ödenmiştir (*BOA, DH.EUM.MH, 170/15*; 7 Cemaziyelevvel 1336/18 Şubat 1918; *BOA, DH.EUM.LVZ, 48.A/8*; 18 Cemaziyelevvel 1337/19 Şubat 1919).

Takvim satışlarından elde edilecek gelirlerin oldukça farklı, farklı olduğu kadar da yararlı amaçlara sarf olunabilmesi ümidiyle bazı ilginç teklifler de ortaya atılmıştır. Padişahın yaverlerinden Ziya Faik, Hamidiye Hicaz Demiryolu Komisyonu Başkanlığı'na 9 Ocak 1903 tarihinde sunduğu arzuhalıyla böylesi tekliflerden birinin altına imzasını koymuştur. Teklifi; 1321 (1903-1904) hicrî yılından itibaren her yıl muharreminde birisi cep, diğeri de duvar için kendisi tarafından hazırlanacak takvimlerin üzerine padişah iradesiyle "*Hamidiye Hicaz Timuryolu menfaadine âiddir*" ibaresinin yerleştirilmesini, bu sayede elde edilecek gelire demiryolu komisyonunun oldukça fazla olan inşa masrafına ufak bir katkı sağlama amacını kapsar. Takvimin basım ve yayını aşamasında bütün harcama Ziya Faik'e ait olacak, kendi masrafları düşüldükten sonra satıştan elde edilecek hâsılâtın %30'u komisyona takdim kılınacaktır. Teklif, Hamidiye Hicaz Demiryolu Komisyonu Birinci Azası olan Bahriye Nazırı'nın aklına yatmış olacak ki; ilk seneye mahsus hazırlanmış olan takvimin basımı için gerekli olan ruhsatnamenin çıkarılması aşamasında kendisine yardımcı olunmasını isteyen Ziya Faik'in bu isteğini karşılıksız bırakmayacaktır. Nitekim Maarif'e sunulan ve takvimin basımına ruhsatname verilmesini isteyen, ayrıca Ziya Faik'in projesinden, projenin kendileri açısından yararlı olan taraflarından bahseden tebligatın altında Bahriye Nazırı'nın ismi vardır. Ancak, takvimin basımına ramak kalmışken, teftiş ve muayene heyetinden kötü bir haber alınır. Buna göre demiryolu komisyonunun kararıyla gönderildiği beyan olunan cep ve duvar takvimleri henüz kendilerine ulaştırılamamıştır. Takvim nüshalarını incelemeyen ruhsatname çıkarabilmek ne mümkün? Bunun üzerine Demiryolu Komisyonuna takvim nüshalarının maarif tarafına gönderilmesi yönünde ivedi bir cevap yazılmıştır. Alınan cevapsa hem kendisinden daha emin, hem de karışıklığı gidermeyecek türdendir. Çünkü söz konusu cevapta nüshaların kesinlikle Maarif Nezareti tarafına gönderilmiş bulunduğu kaydedilmiştir. Nihayet, nüshaların her nerede kalmış ise derhal buldurulmalarına dair teftiş ve muayene heyetine hitaben 17 Şubat 1903 tarihli bir emir daha kaleme alınmıştır (*BOA, MF.MKT, 686/34*; 21 Zilkade 1320/19 Şubat 1903).

Ticarî menfaat elde etmenin yanında, takvimler yoluyla elde edilecek hâsılâtın kimi hayır kurumlarına hayat verme yolunda sarf edilebileceğine dair de bir öneri mevcuttur. Önerinin sahibiyse İstanbul sakinlerinden Yorgi isminde bir zât-ı muhteremdir. Dâhiliye Nezareti'ne 1892 senesinde sunulan arzuhalde belirtildiği üzere, Yorgi'nin düşüncesi; kimsesiz ve fakir çocukların terbiye ve eğitim ihtiyaçlarını karşılayarak, onların geleceklemini teminat altına alabilmek ümidiyle Dârülaceze gibi bir binanın inşası için ihtiyaç duyulan meblağın hiç kimseye muhtaç olmadan tedarik edilebilmesi noktasında takvim satışlarından elde edilecek gelirlerden istifade edebilmenin mümkün olduğu yönündedir. Düşüncesinin uzunluğuna rağmen bunu hayata geçirebilmenin yolu oldukça basittir: duvar takvimlerine birer kuruşluk (*kırkar parelik*) pul yapıştırılacak, bu sayede senede 3 milyon kuruş gelir elde edilecektir. Bu rakamdan hareketle Osmanlı ülkesinde senede 3 milyon takvim basıldığı gibi bir çıkarım da bulunmak mümkün, ancak Dâhiliye Nezareti aynı kanıda değildir. Nitekim Yorgi'nin teklifi üzerine gerçekleşen görüşmelerden sonra varılan karar; duvar takvimlerinin sarfiyatına bakılarak bunlara kırkar parelik pul yapıştırmakla beyan olunan derecede bir gelir elde etmenin mümkün olamayacağı ve arzuhalin sahibine iade edilmesi yönündedir (*BOA, DH.MKT, 2027/38*; 13 Cemaziyelevvel 1310/3 Aralık 1892). Bütün eksikliklerine rağmen Yorgi'nin böyle bir düşünce içerisine girmiş olması oldukça anlamlıdır ve Dâhiliye Nezareti bunu ona çok görmüş olsa da küçük bir teşekkürü fazlasıyla hak etmektedir.

²¹ Mesela, Erkan-ı Harbiye Miralayı Rıfat Bey'in "*Miratü'l-Evkat*" ismiyle ve hicrî yıl esasına göre düzenlemiş olduğu duvar takviminin 150 âdeti mukavva üzerine ve 200 âdeti de adi kâğıt üzerine Trablusgarp askerî matbaasında bastırılmıştır (*BOA, MF.MKT, 618/45*; 22 Zilhicce 1319/1 Nisan 1902).

SONUÇ

Osmanlılarda modern manada duvar takvimi kullanımı 19.yüzyılın son çeyreğine kadar uzanır. Daha bu yıllardan itibaren takvimler sadece aslî vazifeleri olan zamanı takip gayesine hizmet etmemiş, edebî ve tarihî içerikleriyle takipçilerine kültürel katkı sağlama aşamasında da önemli bir görev üstlenmişlerdir. Başka bir ifadeyle duvar takvimleri sadece bakılan değil; okunan, eğitici ve öğretici yönleri bulunan yayınlar arasında zikredilmeye değer özelliklere her zaman sahip olmuşlardır.

Vazife aldıkları çağın genel atmosferini bünyelerinde barındırmış olmaları ise tarihî hadiselerin takibi, bazen de anlaşılması noktasında onların önemini bir kat daha arttırmıştır. Mesela, bu çalışmaya konu olan duvar takvimlerinden hareketle 20.yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa bir panoramasını çizmek mümkündür. Nitekim devrin siyasî kargaşasını, dinsel farklılıkları içerden ve dışarıdan belirginleştirme çabasını, başşehir İstanbul'daki karmaşa ortamını ve Balkanlar sahasının imparatorluk zemininden kopuşunu takvim yapraklarına gizlilikle veya alenî olarak işlenen ifade ve işaretler vasıtasıyla anlamak zor olmasa gerektir. Bu tablodaki olumsuz havanın tabii neticesi olan idarî denetim mekanizmasındaki sertleşme de takvimlerin basım ve yayımı veyahut toplattırılmaları aşamasında kendisini fazlasıyla hissettirmiştir.

Tablo 1: 20.Yüzyılın Başında İmparatorluk Dahilinde Basılan Bazı Duvar Takvimleri²²

DUVAR TAKVİMİNİN				Kaynak
Sahibi	İsmi	Yılı	Dili	
Erkân-ı Harbiye Miralayî Rifat Bey	Miratü'l-Evkat	Hicrî 1320	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 618/45</i> ; 22 Zilhicce 1319/1 Nisan 1902.
Mukayyid Mehmed Halid Efendi	Rehber-i Evkat	Hicrî 1321	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 689/7</i> ; 3 Zilhicce 1320/3 Mart 1903.
Musevi Kazmirto	Duvar Takvimi ²³	Miladî 1903	-Belirtilmemiş-	<i>BOA, DH.MKT, 624/85</i> ; 16 Ramazan 1320/17 Aralık 1902.
Matbaacı Yerardo	Duvar Takvimi	Miladî 1904	Sırpça	<i>BOA, MF.MKT, 761/17</i> ; 17 Zilkade 1321/4 Şubat 1904.
Arakel Sıvacıyan	Duvar Takvimi	Miladî 1904	Türkçe, Ermenice, Fransızca, İbranice İspanyolca, Rumca	<i>BOA, MF.MKT, 717/38</i> ; 10 Rebiyülâhîr 1321/6 Temmuz 1903.
Matbaacı Mösyö Peyt	Duvar Takvimi	Hicrî 1321 Rumî 1319	Türkçe, Ermenice	<i>BOA, MF.MKT, 683/11</i> ; 9 Zilkade 1320/7 Şubat 1903; <i>678/37</i> ; 13 Şevval 1320/13 Ocak 1903; <i>BOA, DH.MKT,</i> <i>682/57</i> ; 19 Şevval 1320/19 Ocak 1903.
Matbaacı Mehmed Hulusi Efendi	Duvar Takvimi	Rumî 1320	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT; 776/51</i> ; 16 Safer 1322/2 Mayıs 1904.
Zellich Biraderler	Duvar Takvimi	Miladî 1905	Rumca, Fransızca	<i>BOA, MF.MKT, 823/59</i> ; 1 Zilkade 1322/ 7 Ocak 1905.
Zellich Biraderler	Takvim-i Şarkıyye	Miladî 1905	Rumca, Fransızca, Bulgarca	<i>BOA, MF.MKT, 823/81</i> ; 4 Zilkade 1322/10 Ocak 1905.
Matbaacı Rahip Vahan Minasyan	Duvar Takvimi	Miladî 1905	Türkçe, Bulgarca, Ermenice, İbranice, Rumca, Fransızca	<i>BOA, MF.MKT; 789/71</i> ; 20 Rebiyülâhîr 1322/ 4 Temmuz 1904.
Matbaacı Yerardo Biraderler	Duvar Takvimi	Miladî 1905	Türkçe, Rumca, Fransızca, Sırpça	<i>BOA, MF.MKT, 844/34</i> ; 29 Muharrem 1323/5 Nisan 1905.
Yaver Ziya Faik	Cep ve Duvar Takvimi	Hicrî 1321	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 686/34</i> ; 21 Zilkade 1320/19 Şubat 1903.
Mahmud Bey Matbaası Müdürü	Saatli Duvar Takvimi	Hicrî 1322	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 743/57</i> ; 29 Recep 1321/21 Ekim 1903.

²² Sahibi tarafından herhangi bir isim verilmemiş olanlar teftiş ve muayene heyetine duvar takvimi şeklinde tesmiye olunduğundan bu tabloda da o şekilde kaydedilmiştir.

İsmail İhsan Bey				
Matbaa-i Osmaniye	Takvim-i Osmanî	Hicrî 1322	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 846/66; 8 Safer 1323/14 Nisan 1905.</i>
Amasyalı Mehmed Rifat Efendi	Duvar Takvimi	Hicrî 1322	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT; 714/7; 20 Rebiyülevvel 1321/16 Haziran 1903.</i>
Beyoğlu'nda Polonya Sokağı'nda Matbaacı Palamari	Duvar Takvimi	Miladî 1906	Fransızca ve Rumca	<i>BOA, MF.MKT, 874/35; 29 Cemaziyelevvel 1323/1 Ağustos 1905.</i>
Samin Bağcevanoğlu	Duvar Takvimi	Miladî 1906	Türkçe, Fransızca, Rumca, İbranice, Ermenice, Bulgarca	<i>BOA, MF.MKT, 865/7; 15 Rebiyülâhir 1323/19 Haziran 1905.</i>
Zellich Biraderler	Takvim-i Şarkiyye	Miladî 1906	Türkçe, Fransızca Ermenice, Bulgarca İspanyolca, Rumca	<i>BOA, MF.MKT, 895/18; 23 Ramazan 1323/21 Kasım 1905.</i>
Matbaacı Rahip Vahan Minasyan	Duvar Takvimi	Miladî 1906 Hicrî 1323	Türkçe, Bulgarca, Ermenice, İbranice, Rumca, Fransızca	<i>BOA, MF.MKT, 999/60; 4 Cemaziyelevvel 1325/15 Haziran 1907.</i>
Matbaacı Serviçen	Duvar Takvimi	Miladî 1906	Türkçe, Bulgarca, İbranice, Ermenice, Rumca, Fransızca	<i>BOA, MF.MKT, 859/30; 26 Rebiyülevvel 1323/31 Mayıs 1905.</i>
Matbaacı Yerardo	Duvar Takvimi	Miladî 1906	Türkçe, Rumca, Fransızca, Sırpça	<i>BOA, MF.MKT, 897/59; 11 Şevval 1323/ 9 Aralık 1905; 901/4; 24 Şevval 1323/22 Aralık 1905.</i>
Matbaacı Agop Matosyan	Duvar Takvimi	Miladî 1906	Türkçe, Fransızca, Ermenice, Rumca	<i>BOA, MF.MKT, 894/7; 15 Ramazan 1323/13 Kasım 1905.</i>
Matbaacı Yerardo	Duvar Takvimi	Miladî 1907	Rumca	<i>BOA, MF.MKT, 966/72; 20 Şevval 1324/7 Aralık 1906.</i>
Matbaacı Serviçen	Duvar Takvimi	Miladî 1907	Türkçe, Bulgarca, İbranice, Ermenice, Rumca, Fransızca	<i>BOA, MF.MKT, 921/11; 9 Safer 1324/4 Nisan 1906; 923/11; 18 Safer 1324/13 Nisan 1906.</i>
Süleyman Âsaf Efendi	Kürelî Evkat-Nüma	Rumî 1323	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 942/51; 27 Cemaziyelevvel 1324/19 Temmuz 1906.</i>
Müneccimbaşı Mehmed Arif	Duvar takvimi	Hicrî 1323	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT; 773/64; 21 Muharrem 1322/7 Nisan 1904.</i>
Müneccimbaşı Hüseyin Nureddin	Duvar Takvimi	Hicrî 1323	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT; 688/27; 27 Zilkade 1320/25 Şubat 1903.</i>
Mukayyid Mehmed Halid Efendi	Nev-Tertib Saatli Rehber-i Evkat	Hicrî 1323	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 796/15; 29 Cemaziyelevvel 1322/11 Ağustos 1904.</i>
İsmail İhsan Bey	Saatli Duvar Takvimi	Hicrî 1323	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 794/48; 22 Cemaziyelevvel 1322/4 Ağustos 1904.</i>
Süleyman Âsaf Efendi	Kürelî Evkat-Nüma	Hicrî 1323	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 761/53; 21 Zilkade 1321/8 Şubat 1904; 815/45; 14 Ramazan 1322/22 Kasım 1904.</i>
Karakol Filikaları Memuru Mehmed Rifat	Duvar Takvimi	Hicrî 1324	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT; 859/1; 25 Rebiyülevvel 1323/30 Mayıs 1905.</i>
Mahmud Bey Matbaası Müdürü İsmail İhsan Bey	Saatli Duvar Takvimi	Hicrî 1324	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 882/7; 14 Recep 1323/14 Eylül 1905.</i>
Matbaa-i Osmaniye Müdürü Hakkı Bey	Takvim-i Osmanî	Hicrî 1324	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 901/32; 5 Teşrinisani 1321/18 Kasım 1905; 904/37; 12 Zilkade</i>

²³ Sahibi tarafından herhangi bir isim verilmemiş olan duvar takvimleri teftiş ve muayene heyetince bu şekilde tesmiye olunmuştur.

				1323/8 Ocak 1906.
Ataullah Sacedi Bey	Takvim-i Atâî	Hicrî 1324	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 892/46</i> ; 9 Ramazan 1323/7 Kasım 1905.
Mahmud Bey Matbaası Müdürü İsmail İhsan Bey	Saatli Duvar Takvimi	Hicrî 1325	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 951/56</i> ; 14 Recep 1324/ 3 Eylül 1906.
Binbaşı İhsan Bey	Yeni Takvim	Hicrî 1325	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 963/73</i> ; 4 Şevval 1324/21 Kasım 1906.
Binbaşı Ahmed Ziya ²⁴	Takvim-i Şems	Hicrî 1325	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 950/82</i> ; 10 Recep 1324/30 Ağustos 1906.
Mehmed Tahir Efendi	Takvim-i Suhulet	Hicrî 1325	Türkçe	<i>BOA, MF.MKT, 973/22</i> ; 29 Zilkade 1324/14 Ocak 1907.
Kâtip Zaharoviç Efendi	Khryso polis (Üsküdar)	Miladî 1907	Rumca	<i>BOA, MF.MKT, 971/52</i> ; 22 Zilkade 1324/7 Ocak 1907.
Zellich	Takvim-i Şarkkiye	Miladî 1907	Fransızca, Rumca, Ermenice, İbranice, Bulgarca	<i>BOA, MF.MKT, 952/77</i> ; 21 Recep 1324/10 Eylül 1906; <i>953/66</i> ; 24 Recep 1324/13 Eylül 1906.
Matbaacı Serviçen	Duvar Takvimi	Miladî 1908	Türkçe, Rumca, Fransızca, İbranice Ermenice, Bulgarca	<i>BOA, MF.MKT, 991/78</i> ; 7 Rebiyülevvel 1325/ 20 Nisan 1907.
Matbaacı Agop Matosyan	Duvar Takvimi	Miladî 1908	Türkçe, Ermenice, Rumca, Fransızca	<i>BOA, MF.MKT, 998/40</i> ; 28 Rebiyülâhîr 1325/10 Haziran 1907.
Matbaacı Rahip Vahan Minasyan	Duvar Takvimi	Miladî 1908	Türkçe, Rumca, Bulgarca, Ermenice, İbranice, Fransızca	<i>BOA, MF.MKT, 999/60</i> ; 4 Cemaziyelevvel 1325/15 Haziran 1907.
Matbaacı Agop Matosyan	Duvar Takvimi	Miladî 1909	Türkçe, Fransızca, Ermenice, Rumca	<i>BOA, MF.MKT, 1047/27</i> ; 13 Rebiyülevvel 1326/15 Nisan 1908.

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

(Dosya No/Gömlük No; Hicrî-Rumî/Miladî Tarih şeklinde gösterilmiştir.)

Maarif Nezareti Mektubî Kalemî (MF.MKT.)

265/35; 3 Zilhicce 1312/28 Mayıs 1895.
618/45; 22 Zilhicce 1319/1 Nisan 1902.
672/17; 2 Şevval 1320/2 Ocak 1903.
675/28; 28 Şevval 1320/28 Ocak 1903.
678/37; 13 Şevval 1320/13 Ocak 1903
683/11; 9 Zilkade 1320/7 Şubat 1903;
686/34; 21 Zilkade 1320/19 Şubat 1903.
688/27; 27 Zilkade 1320/25 Şubat 1903.
689/7; 3 Zilhicce 1320/3 Mart 1903.
714/7; 20 Rebiyülevvel 1321/16 Haziran 1903.
717/38; 10 Rebiyülâhîr 1321/6 Temmuz 1903.
743/57; 29 Recep 1321/21 Ekim 1903.
761/17; 17 Zilkade 1321/4 Şubat 1904.
761/53; 21 Zilkade 1321/8 Şubat 1904.
773/64; 21 Muharrem 1322/7 Nisan 1904.
776/51; 16 Safer 1322/2 Mayıs 1904.
789/71; 20 Rebiyülâhîr 1322/ 4 Temmuz 1904.
794/48; 22 Cemaziyelevvel 1322/4 Ağustos 1904.
796/15; 29 Cemaziyelevvel 1322/11 Ağustos 1904.
815/45; 14 Ramazan 1322/22 Kasım 1904.
823/59; 1 Zilkade 1322/ 7 Ocak 1905.
823/63; 23 Zilkade 1322/29 Ocak 1905.
823/81; 4 Zilkade 1322/10 Ocak 1905.
831/43; 6 Zilhicce 1322/11 Şubat 1905.
844/34; 29 Muharrem 1323/5 Nisan 1905.

²⁴ Ahmed Ziya Bey bu takvimin her türlü basım ve yayım hakkını Kitapçı Mihran Efendi'ye terk eylediğine dair 5 Temmuz 1906 tarihli bir muvafakatnameyi kendisine ita eylemişti. (*BOA, MF.MKT, 950/82*; 10 Recep 1324/30 Ağustos 1906; *952/16*; 17 Recep 1324/6 Eylül 1906).

846/66; 8 Safer 1323/14 Nisan 1905.
 859/1; 25 Rebiyülevvel 1323/30 Mayıs 1905.
 859/30; 26 Rebiyülevvel 1323/31 Mayıs 1905.
 865/7; 15 Rebiyülâhîr 1323/19 Haziran 1905.
 872/29; 22 Cemaziyelevvel 1323/25 Temmuz 1905.
 874/35; 29 Cemaziyelevvel 1323/1 Ağustos 1905.
 882/7; 14 Recep 1323/14 Eylül 1905.
 892/46; 9 Ramazan 1323/7 Kasım 1905.
 894/7; 15 Ramazan 1323/13 Kasım 1905.
 895/18; 23 Ramazan 1323/21 Kasım 1905.
 897/59; 11 Şevval 1323/9 Aralık 1905.
 901/4; 24 Şevval 1323/22 Aralık 1905.
 901/32; 5 Teşrinisani 1321/18 Kasım 1905.
 904/37; 12 Zilkade 1323/8 Ocak 1906.
 921/11; 9 Safer 1324/4 Nisan 1906.
 923/11; 18 Safer 1324/13 Nisan 1906.
 942/51; 27 Cemaziyelevvel 1324/19 Temmuz 1906.
 950/82; 10 Recep 1324/30 Ağustos 1906.
 951/56; 14 Recep 1324/3 Eylül 1906.
 952/16; 17 Recep 1324/6 Eylül 1906.
 952/77; 21 Recep 1324/10 Eylül 1906.
 953/66; 24 Recep 1324/13 Eylül 1906.
 963/73; 4 Şevval 1324/21 Kasım 1906.
 966/72; 20 Şevval 1324/7 Aralık 1906.
 971/52; 22 Zilkade 1324/7 Ocak 1907.
 973/22; 29 Zilkade 1324/14 Ocak 1907.
 984/66; 27 Muharrem 1325/12 Mart 1907.
 991/78; 7 Rebiyülevvel 1325/20 Nisan 1907.
 998/40; 28 Rebiyülâhîr 1325/10 Haziran 1907.
 999/60; 4 Cemaziyelevvel 1325/15 Haziran 1907.
 1047/27; 13 Rebiyülevvel 1326/15 Nisan 1908.

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.)

614/28; 17 Şevval 1320/17 Ocak 1903.
 624/85; 16 Ramazan 1320/17 Aralık 1902
 682/57; 19 Şevval 1320/19 Ocak 1903.
 923/55; 5 Zilkade 1322/11 Ocak 1905.
 1134/167; 29 Şevval 1324/16 Aralık 1906.
 2027/38; 13 Cemaziyelevvel 1310/3 Aralık 1892.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ.)

48.A/8; 18 Cemaziyelevvel 1337/19 Şubat 1919.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH.)

170/15; 7 Cemaziyelevvel 1336/18 Şubat 1918.

Zaptiye Nezareti (ZB.)

599/56; 3 Kanunuevvel 1323/16 Aralık 1907.

II.Araştırma-İnceleme

AKGÜR, A.Necati (1999). "Rumi ve Milâdî Takvimler-X", *Toplumsal Tarih*, S.68, İstanbul: s.53-57.
 AYDIN, Mahir (1995). "Elviye-i Selâse", *T.D.V.İ.A.*, XI, İstanbul: s.68.
 AYDÜZ, Salim (2000). "Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri", *Cogito*, S.22, İstanbul: s.132-144.
 AYDÜZ, Salim (1994). *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşılar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 SHAW, Stanford J.- Ezel Kural (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, İstanbul.
 GÂZÎ AHMET MUHTAR PAŞA (1993). *Takvîmî's-Sinin*, Haz: Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı, Ankara.
 GÜR, Âlim (1990). *Ebüzziya Tevfik'in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 İNALCIK, Halil (1987). *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara.
 İNUĞUR, M.Nuri (1993). *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul.
 İSKİT, Server Rifat (2000). *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Ankara.
 KABACALI, Alpay (1998). *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii*, İstanbul.
 KARAL, Enver Ziya (1993). *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara.
 NUHOĞLU, Hidayet (2002). "Osmanlı Matbaacılığı", *Türkler*, XIV, Ankara: s.927-932.
 ŞERİFOĞLU, Ö.Faruk (2000). "Unutulmaz Efsane! "1873-1969" Ebüzziya Takvimleri", *Cogito*, S.22, İstanbul: s.145-152.
 TURAN, Osman (1984). *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Ankara.
 UNAT, Faik Reşit (1984). *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara.
 UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara.
 ÜNSAL, Artun (2000). "Saatli Maarif Takvimi: Gelenekçi, Laik ve Modern...", *Cogito*, S.22, İstanbul: s.151-159.